

İKTİSADI ANLAMAK V

İktisat ve İktisatçı: Sorular, Sorunlar ve Modeller

İktisat biliminin en temel sorusu belki de yeterince açık sorulmuyor: Ekonomik davranışı gerçekten ne belirler? Fiyatlar mı, gelirler mi, beklentiler mi, teşvikler mi? Yoksa bütün bunların etkisini belirleyen daha temel bir unsur, ekonomik aktörün içinde bulunduğu mevcut pozisyon mudur? Bir hanehalkının, firmanın, bankanın veya devletin bugün vereceği karar, yalnızca bugün karşı karşıya olduğu fiyatlara ve marjinal teşviklere değil, geçmiş ekonomik faaliyetlerin birikimi sonucunda oluşmuş bilançosuna da bağlıysa, davranışı pozisyonundan bağımsız açıklamak mümkün müdür? Bu soru, aslında iktisadi modellemenin başlangıç noktasına ilişkin bir sorudur. Çünkü bir ekonomide davranışı açıklamaya çalışmadan önce, davranışı gerçekleştiren aktörün hangi ekonomik koşullardan hareket ettiğini bilmek gerekir.

Ekonomi, yalnızca akımlardan oluşan bir sistem değildir. Üretim, tüketim, yatırım, gelir, tasarruf, vergi, ihracat ve ithalat gibi akımlar belirli bir dönemde gerçekleşir; fakat bu akımların sonuçları bilançolarda birikir. Bir dönemin tasarrufu finansal veya reel bir varlık stokuna dönüşürken, bir başka sektörün borcu veya yükümlülüğü haline gelebilir. Bir firmanın yatırım kararı yalnızca faiz oranının bir fonksiyonu değildir; firmanın mevcut borçluluğu, nakit pozisyonu, özkaynağı, alacakları, vade yapısı ve geçmişte biriktirdiği zararlar da kararın sınırlarını belirler. Dolayısıyla akım ile stok arasında yalnızca muhasebesel bir ilişki yoktur. Akımlar pozisyonları değiştirir; pozisyonlar da sonraki davranışları etkiler. Ekonomik sistem bu nedenle tek yönlü değil, geri beslemeli bir sistemdir.

Bu noktada “pozisyon” kavramı kritik hale gelir. Bir ekonomik aktörün bilançosundaki varlık ve yükümlülüklerin büyüklüğü, tek başına davranışı açıklamayabilir; önemli olan bunların

aktörün ekonomik hareket alanını nasıl belirlediğidir. Aynı miktarda borca sahip iki firmanın davranışı, birinin yüksek nakit ve güçlü özkaynak pozisyonuna, diğerinin ise düşük likidite ve ağır kısa vadeli yükümlülöklere sahip olması nedeniyle tamamen farklı olabilir. Aynı faiz oranı bir firma için yatırım fırsatı, diğer firma için borç servisi baskısının hafiflemesi anlamına gelebilir. Bu nedenle ekonomik davranış yalnızca “fiyat” veya “teşvik” üzerinden değil, aktörün bu teşvikle karşılaştığı pozisyon üzerinden değerlendirilmelidir.

Buradan önemli bir metodolojik sonuç çıkar: Ekonomik davranışın başlangıç koşulu pozisyonudur. Fakat pozisyon da gökten gelmez. Geçmiş dönemlerin akımlarının birikiminden oluşur. Bugünkü bilanço, geçmişteki üretim, gelir, harcama, tasarruf, borçlanma, kredi yaratımı, yatırım, zarar ve transferlerin izlerini taşır. Bu nedenle ekonomik zaman yalnızca “bugün ne oldu?” sorusundan ibaret değildir. Bugün, geçmiş akımların oluşturduğu bir pozisyonun içinde yaşanır; yarın ise bugünkü akımların oluşturacağı yeni pozisyonun içinde yaşanacaktır. Ekonominin dinamik yapısı tam burada ortaya çıkar: Akım pozisyonu değiştirir, pozisyon davranış etkiler, davranış yeni bir akım yaratır ve yeni akım yeni bir pozisyon oluşturur.

Bu karmaşık yapıyı bütünüyle zihinde tutmak mümkün değildir. İşte tam bu nedenle modele ihtiyaç vardır. Ancak modelin görevi gerçekliği ortadan kaldırmak değil, onu okunabilir hale getirmektir. İyi bir model, karmaşık gerçekliğin bütün ayrıntılarını taşımaya çalışmaz; hangi ayrıntıların sorunun anlaşılması açısından vazgeçilmez olduğunu seçer. Soyutlama kaçınılmazdır. Fakat soyutlama ile ihmal arasında kritik bir fark vardır. Bir değişkeni modelden çıkarmak, eğer o değişken ekonomik mekanizmanın taşıyıcısıysa, yalnızca modeli basitleştirmez; incelenen ekonomiyi değiştirir.

Bu nedenle model kurmanın ilk sorusu “Hangi denklemi yazabiliriz?” olmamalıdır. İlk soru “Hangi ekonomik pozisyonu açıklamaya çalışıyoruz?” olmalıdır. Sorunun kendisi doğru

tanımlanmadan kurulan model, matematiksel olarak kusursuz olsa bile yanlış soruya cevap verebilir. İktisadın tarihinde pek çok tartışmanın temelinde de bu problem vardır: Ölçülebilen değişkenler ile ekonomik mekanizmanın gerçekten belirleyici unsurları birbirine karıştırılabilir. Bir değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olması, onun ekonomik nedenselliğin merkezinde bulunduğu anlamına gelmez.

Burada iktisadın en zor ayrımlarından biri ortaya çıkar: Özdeşlik ile nedensellik arasındaki ayrım. Ekonomik muhasebe bize belirli büyüklüklerin birbirine eşit olduğunu gösterebilir. Ancak bir muhasebe eşitliğinden ekonomik nedensellik çıkarılamaz. Bir sektörün açığının başka bir sektörün fazlasına karşılık gelmesi muhasebesel olarak zorunlu olabilir; fakat bu durum, açığın neden oluştuğunu açıklamaz. Aynı şekilde bir cari açığı tasarruf açığı olarak yeniden ifade etmek mümkün olabilir; fakat buradan tasarruf yetersizliğinin cari açığın davranışsal nedeni olduğu sonucu kendiliğinden çıkmaz. Muhasebe bize ekonominin tutarlılık koşullarını gösterir; iktisat ise bu tutarlılık içinde hangi mekanizmanın hangi sonucu doğurduğunu açıklamak zorundadır.

Bu ayrım, davranış modellerinin sınırlarını da görünür hale getirir. Bir firmanın yatırımını yalnızca faiz oranının bir fonksiyonu olarak yazmak matematiksel açıdan kolaydır. Fakat firmanın bilanço pozisyonu modele dahil edilmediğinde, faiz değişiminin aynı ekonomik aktör üzerindeki etkisinin neden zaman içinde değişebildiği açıklanamaz. Borçluluk, likidite, nakit akımı ve özkaynak gibi değişkenler davranışın yalnızca sonuçları değildir; sonraki davranışın koşullarıdır. Böyle bakıldığında bilanço, ekonominin geçmişinin kaydı olmanın ötesinde, gelecekteki kararların kısıtlarını ve olanaklarını taşıyan bir mekanizmadır.

Bu nedenle iktisadi davranış için daha doğru bir başlangıç noktası şöyle kurulabilir: Aktör hangi pozisyonudadır, bu pozisyon hangi geçmiş akımların sonucudur ve mevcut pozisyon karşısında hangi davranış seçeneklerine sahiptir? Model daha

sonra bu ilişkileri sadeleştirebilir. Böylece model, davranışı boşlukta tanımlamak yerine, davranışın ortaya çıktığı ekonomik konumu tanımlar. Ekonomik davranış artık yalnızca bir teşvik fonksiyonunun çıktısı değildir; pozisyon ile teşvik arasındaki etkileşimin sonucudur.

Bu yaklaşım, mikro ve makro arasındaki geleneksel ayrımı da yeniden düşünmeyi gerektirir. Makroekonomi, bireysel davranışların basit toplamından ibaret değildir. Çünkü aktörlerin bilançoları birbirine bağlıdır. Bir sektörün finansal varlığı başka bir sektörün yükümlülüğüdür. Bir sektörün harcaması başka bir sektörün geliridir. Bir aktörün borçlanması başka bir aktörün alacağıdır. Bu nedenle ekonomi, birbirinden bağımsız karar veren ajanların toplamından çok, karşılıklı bağımlı pozisyonların ve akımların oluşturduğu bir koordinasyon sistemidir.

Burada iktisadın temel fonksiyonuna ilişkin daha geniş bir soru ortaya çıkar. İktisadın amacı yalnızca büyümeyi, tüketimi veya üretimi artırmak mıdır? GSYH, üretim kapasitesi ve kişi başına gelir elbette önemlidir; fakat bunların kendileri nihai amaç olmaktan çok refahın araçlarıdır. Ekonomik sistemin daha temel görevi, insanların ihtiyaçlarını karşılayan üretim ve bölüşüm süreçlerini sürdürülebilir biçimde organize edebilmektir. Bugünkü refahı artırırken gelecekteki ekonomik pozisyonları kırılgan hale getiren bir süreç, kısa dönemde başarılı görünse bile uzun dönemde aynı ölçüde başarılı sayılamaz.

Bu nedenle sürdürülebilirlik yalnızca çevresel bir kavram değildir. Finansal sürdürülebilirlik de ekonomik sürdürülebilirliğin parçasıdır. Aşırı borçluluk, düşük likidite, kırılgan dış pozisyon, bozulmuş gelir dağılımı veya yatırım kapasitesindeki gerileme, bugünkü akımların yarının pozisyonlarını bozması anlamına gelebilir. Ekonomi bir dönemlik gelir tablosu değildir; bilançoların zaman içinde değiştiği bir sistemdir. Bugünkü politika kararının gerçek maliyeti, yalnızca bugünkü GSYH veya enflasyon rakamında

değil, gelecekte ortaya çıkacak pozisyonlarda da aranmalıdır.

Bu noktada “iktisatçı kimdir?” sorusu kaçınılmaz hale gelir. İktisatçı, iktisat eğitimi almış veya akademik bir unvan taşıyan kişidir; fakat iyi iktisatçıyı belirleyen yalnızca unvan değildir. İyi iktisatçı, ekonomik gerçekliği doğru tanımlayabilen, pozisyonları ve akımları ayırt edebilen, muhasebesel tutarlılık ile nedenselliği birbirine karıştırmayan ve kurduğu modelin hangi gerçekliği soyutladığını bilen kişidir. Daha da önemlisi, önerdiği politikanın yalnızca bir değişken üzerindeki etkisini değil, sistemin tamamındaki geri beslemeleri değerlendirebilmelidir.

Böyle bir iktisat anlayışında model, iktisatçının yerine geçmez. Model iktisatçının düşünme aracıdır. Matematik, ekonomik mekanizmayı daha açık hale getirebilir; fakat matematiksel zarafet yanlış tanımlanmış bir soruyu doğru hale getirmez. İstatistiksel anlamlılık nedenselliği garanti etmez. Yüksek tahmin gücü ekonomik açıklama ile aynı şey değildir. Bir modelin başarısı yalnızca veriyi ne kadar iyi açıkladığıyla değil, ekonomik mekanizmayı ne kadar doğru temsil ettiğiyle de değerlendirilmelidir.

Buradan iktisatçının etik sorumluluğuna geçmek gerekir. Bir politika önerisinin arkasında yalnızca bir denklem değil, insanların hayatlarını etkileyen bir karar vardır. Bir politika ücretleri, istihdamı, borçluluğu, servet dağılımını veya finansal kırılganlığı değiştirebilir. Bu nedenle iktisatçı yalnızca “Modelim ne öngörüyor?” diye değil, “Modelimin dışında bıraktığım pozisyonlar ne?” diye de sormalıdır. Özellikle geniş kitleleri etkileyen politikalarda, ekonomik mekanizmanın eksik anlaşılması yalnızca akademik bir hata değildir; toplumsal maliyeti olan vahim bir hata olabilir.

İktisat bu nedenle zor bir bilimdir. Çünkü iktisatçı hem soyutlamak hem de soyutlamanın neyi görünmez kıldığını bilmek zorundadır. Hem modeli kurmak hem de modelin gerçek ekonominin

yerine geçmesine izin vermemek zorundadır. Hem muhasebe tutarlılığını sağlamak hem de muhasebe eşitliklerinden nedensellik üretmemek zorundadır. Hem ekonomik mekanizmayı açıklamak hem de o mekanizmanın insan refahı üzerindeki sonuçlarını değerlendirmek zorundadır.

Belki de iyi iktisatçının başlangıç noktası bu yüzden bir cevap değil, doğru sorudur: “Aktör ne yapıyor?” sorusundan önce “Aktör hangi pozisyonda?” diye sormak; “Faiz değerince ne olur?” sorusundan önce “Bu faiz değerikliği hangi bilançoda, hangi yükümlülük yapısı içinde, hangi nakit akımıyla karşılaşıyor?” diye sormak; “Cari açık neden oluştu?” sorusundan önce “Bu açığı hangi sektörün hangi pozisyonu taşıyor?” diye bakmak gerekir. Sorun doğru tanımlandığında model anlam kazanır. Model anlam kazandığında nedensellik araştırılabilir. Nedensellik anlaşılmadan politika nerisi ise yalnızca bir varsayım paketidir.

Sonuçta iktisadın meselesi, ekonomideki değerkenleri tek tek bilmek değerildir. Mesele, bu değerkenlerin birbirlerini nasıl değerıştirdiğini ve bu değerışimin aktörlerin pozisyonlarını nasıl dönüştürdüğünü anlamaktır. Ekonomi, akımların bilançolara yazıldığı; bilançoların davranışları etkilediği; davranışların yeni akımlar ürettiği ve bu döngünün sürekli yeniden kurulduğu bir sistemdir. İktisatçının görevi bu sistemi basitleştirerek görünür hale getirmektir. Fakat basitleştirmenin bedeli, mekanizmanın kendisini kaybetmek olmamalıdır.

Belki de iyi iktisatçıyı kötü iktisatıdan ayıran en temel soru budur: Modeli ne kadar karmaşık kurduğu değeril, hangi gerçekliği modelin dışında bıraktığını bilip bilmediği. Çünkü ekonomiyi anlamak, yalnızca denklemleri zmek değerildir önce hangi problemin üzülmesi gerektiğini görmek gerekir. Bunun için de önce pozisyonu görmek, sonra pozisyonu okunabilir hale getirmek, ardından modeli kurmak ve nihayet nedenselliği sınamak gerekir.

İktisatçı olmak, bu nedenle, cevap vermekten önce doğru soruyu

sorma disiplinidir. Model kurmak ise bu soruyu cevapsız bırakmamak için yapılan soyutlamadır. İktisadın gerçek sınavı da burada başlar: Gerçekliği ne kadar basitleştirebildiğimizde değil, basitleştirirken ekonominin mekanizmasını koruyup koruyamadığımızda.